

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2024.19.319774>

ЕТНОМУЗИЧНІ МАТЕРІАЛИ ОНЛАЙН-АРХІВУ «ВЕЛИКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ»

Останніми роками особливої популярності набувають різноманітні онлайн-платформи, які презентують фольклорні експедиційні матеріали і позиціонують себе як цифрові архівні колекції. У 2023 році запущено онлайн-ресурс «Великі трансформації», який має презентувати українську усну історію та музичний фольклор. В основу цього ресурсу лягли експедиційні матеріали, зафіксовані у 1989–1994 роках з ініціативи американського етномузиколога Вільяма Нолла, який безпосередньо брав участь у польових дослідженнях. Він також записував музикантів-реконструкторів (сучасних кобзарів, лірників і бандуристів). Приватну колекцію дослідника поповнили записи інших збирачів.

Вільям Нолл – автор понад 20-ти наукових праць з етномузикології, етнографії, соціології, антропології. Він один з перших, хто працював в Україні за методом усної історії. За матеріалами експедицій, які для іноземця стали можливими завдяки важливим історичним подіям – розвалу СРСР та становленню незалежної української держави, вчений видав книгу «Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років»¹. За задумом дослідника, цей матеріал має стати загальнодоступним, саме з цією метою і виник новий цифровий ресурс.

Фото 1. Вільям Нолл з Марією Кондренко (дочка лірника Василя Лімоза, Чернігів)

Онлайн-платформа «Великі трансформації» має вигляд сайту. Власне у 2023 році була реалізована його перша частина – проєкт «Усна історія української селянської культури 1920–1930 років». У цьому розділі викладені фрагменти інтерв'ю про зміни традиційного устрою українського села, що були зумовлені наслідками колективізації та Голодомору. Ці карколомні зрушення і зумовили назву сайту – «Великі трансформації» – адже торкнулися всіх сфер суспільно-громадського життя (господарювання, культурно-звичаєвих практик тощо). Цінним є те, що ці інтерв'ю викладені як в аудіоформаті, так і у вигляді словесних транскрипцій, у тому числі англійською мовою для іноземних користувачів.

¹ Нолл, Вільям. (1999). *Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30 років*. Київ: РОДОВІД, 300 с.

22 жовтня 2024 року в стінах Музею Івана Гончара була презентована друга частина сайту. Це окремий грантовий проєкт (за підтримки Українського культурного фонду), присвячений колекції музичного фольклору в архіві Вільяма Нолла. Етномузичні матеріали на сайті представлені двома розділами: «Інструментальна та вокальна музика» й «Кобзарі та лірники». Огляду цих матеріалів і присвячена запропонована рецензія. Але спершу дам кілька штрихів до передісторії нагромадження цієї етномузичної колекції.

Саме традиційна музика України спершу була основною метою експедиційних подорожей Вільяма Нолла. Також його цікавила антропологічна складова сільської музичної культури: «*Білі Нолл привіз різні типи магнітофонів, професійний фотоапарат, який був тільки в нього, питальники із соціологічним ухилом. Зрозуміли, що важливі інтерв'ю добре записувати на камеру...*»², «*... інструментальна сільська музика було його зацікавлення. Другим зацікавленням були кобзарі і лірники. Він хотів зрозуміти контекст їхнього життя...*»³. Фрагменти наведених спогадів Лідії Лихач – директорки Центру досліджень усної історії і культури, учасниці експедиції – яскраво свідчать, на чому саме була сфокусована увага дослідника.

Пошукова діяльність Вільяма Нолла мала грантове фінансування і була добре оснащена технічно. Це дозволило здійснити багато цінних записів інструментальних і вокальних творів, спогадів про кобзарів та лірників: «*Нам усім допоміг грант від IREX, завдяки якому ми мали можливість подорожувати, купувати касети й магнітофони...*» (Вільям Нолл)⁴.

Під час першого 9-місячного приїзду в Україну (яка ще перебувала в складі Совецького Союзу, це були 1989–1990 роки), дослідник не міг вільно мандрувати і мусив перебувати переважно в Києві. Проте нагляд «органів» вдавалося обходити⁵. Вільям Нолл зав'язав багато знайомств з українськими науковцями та культурними діячами, які йому багато допомагали, надавали записи і скеровували спільні експедиційні виїзди. Це були: етномузиколог Богдан Луканюк, етноорганолог Михайло Хай, етнологиня Валентина Борисенко, фотограф Сергій Марченко, кінорежисер, кобзар і лірник Олесь Санін та багато інших.

Аналогові аудіо- та відеокасети були оцифровані та передані в державні установи. На презентації оновленого сайту «Великі трансформації» (2024) Лідія Лихач повідомила, що архів касетних записів про зміни у

² Клименко, Валентина. (2024, 5 листопада). Українська експресивна культура у фокусі американського дослідника Вільяма Нолла. *Локальна історія*. <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/ukrayinska-ekspresivna-kultura-u-fokusi-amerikanskogo-doslidnika-viliama-nolla>

³ Radio M. (2023, 29 вересня). *Архів усних історій. Лідія Лихач, Вільям Нолл | Код нації* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=uChwVOXveh4>

⁴ Вільям, Нолл. (2023, 11 листопада). Вільям Нолл, етномузиколог, керівник проєкту. *Великі Трансформації*. Facebook. <https://www.facebook.com/share/p/1GJ91iPuNW/>

⁵ Там само.

структурі української селянської культури 1920–1930-х років передані Національний музей Голодомор-геноциду, а записи народномузичної традиції (аудіо та відео) – відділу архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів ІМФЕ імені М. Т. Рильського.

Етномузичні матеріали платформи «Великі трансформації»

До опрацювання записів традиційної музики долучилися етномузиканти нової генерації: інструментальну музику упорядковували Ярина Дронь (фольклористка і скрипалька гурту US Orchestra) та Андрій Левченко (дослідник традиційної гри на бубні, співзасновник ГО «Рись»); вокальну музику готували до публікації Ірина Барамба та Дарина Салій (фахівчині з фольклористики Центру фольклору та етнографії Навчально-наукового інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка, етноспівачки).

Сторінка кожного сеансу містить аудіозапис та фото виконавців, записи інструментального фольклору мають відео (на даний момент з переходом для перегляду на ресурс Vimeo). До кожного сеансу також наведена словесна транскрипція (з time-кодами для можливості звернення до конкретної одиниці запису), але транскрипції текстів пісень є поки не до всіх вокальних творів.

Географію матеріалів, представлених на сайті, ілюструє інтерактивна мапа. Вокальні (здебільшого центрально-українські) й інструментальні записи (із західної та центральної України) позначені помаранчевими позначками. Інтерв'ю про сліпих мандрівних музикантів (насамперед кобзарів та лірників) і записи від сучасних реконструкторів епічної традиції на карті показані коричневими позначками (вони в основному зосереджені на Лівобережній Україні). Кількість обстежених в одному локусі сіл (якщо їх більше, ніж одне) вказано цифрою.

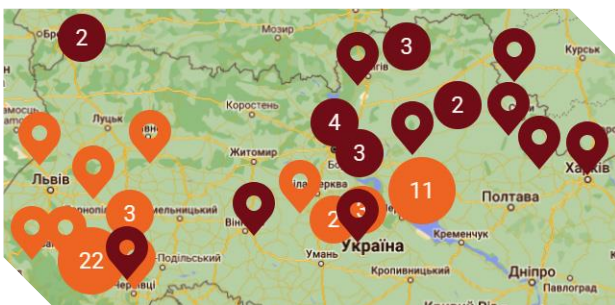

Фото 2. Інтерактивна мапа музичних записів Вільяма Нолла з сайту проекту «Великі трансформації» (фрагмент)

Тривалість презентованих записів народної музики – приблизно 30, 60 або 90 хвилин, що, ймовірно, пропорційно тривалості аудіо- або відеокасет. Матеріали подано у вигляді суцільного запису сеансу, знайти потрібний фрагмент допомагають time-коди в словесній транскрипції.

Інструментальна музика. У цьому підрозділі наведено 30 інструментальних сеансів: 11 зі скрипальками (з них 7 з Черкащини), 8 – з капелами та родинними гуртами з Гуцульщини, 3 – із троїстими музиками з Черкащини, а також зустрічі з цимбалістами, дударем, трембітарем, сопілкарем, 2 сеанси з дрімбарем, з майстрами традиційних гуцульських музичних інструментів, спогади членів родин музикантів. Окрім власне музикування

(різноманітних награвань і танців), ці сеанси містять розповіді про музикантів, їхнє навчання, особливості репертуару та виконавської практики.

Фото 2. Капела Журавля (село Яблунів Тернопільської області), 1993 р.

Зауважу, що інструментальні сеанси, як правило, мають відеозаписи. Це унікальні кадри, адже відеоапаратура для фольклористів у ті часи була ще малодоступною. Більшість записів зафіксовано разом з Богданом Луканюком у вересні 1991 року в селах Івано-Франківської області. Це інтерв'ю та награвання окремих музикантів й інструментальних капел (разом 18 сеансів). У селищі Верховина відеозапис відбувся безпосередньо на весіллі. В одному з інтерв'ю Лідія Лихач згадує, що Вільям Нолл задумав разом із колегами зробити документальний фільм «Музичне життя Гуцульщини». Для цього він запросив професійного оператора зі студії з Кембриджу. Знімали гуцульських музикантів на входи на, весіллях тощо. На жаль, фільм не вийшов, але зйомки збереглися¹.

Дослідник записував і від сільських музиканток-жінок. Маємо три такі інтерв'ю: зі скрипалькою (яка грає і співає, до слова, великодні наспіви), цимбалісткою та гітаристкою. Є також кілька інтерв'ю з керівниками концертуючих колективів та будинків культури.

Колекцію **вокальної музики** наразі представляють 13 сеансів. Це аудіозаписи, на відео зафіксовано лиш один жіночий гурт з села Розтоки Чернівецької області (експедиція з Богданом Луканюком). Частина записів Вільяму Ноллу надали інші збирачі: Богдан Луканюк передав чотири сеанси з весільними піснями з Франківщини, Тернопільщини та Хмельниччини, Ніна Повар – з Маневицького району на Волині (поки оприлюднено один з кількох її сеансів).

Серед викладених на сайті пісень переважають весільні, що супроводжували різні обрядодії (убирання весільного деревця, вінкоплетення, одягання вінку, до короваю, дарування тощо). Проте з Волині та Черкащини є записи й інших жанрів, у тому числі календарно-обрядові твори (веснянки, колядки, строкова), ліричні й жартівливі пісні, в одному із сіл Черкащини від півчой було детально розпитано поминальні звичаї та псалми.

Кобзарі та лірники. Спогади про побут і репертуар мандрівних співців Вільям Нолл фіксував паралельно із записами усної історії про події 1920–1930-х років. Ці теренові дослідження 1992–1994 років були скеровані до сіл центральної та лівобережної України.

¹ Клименко, Валентина. (2024, 5 листопада). Українська експресивна культура... (див. виноску 5).

Експедиції були ґрунтовно підготовлені (наприклад, одна з поїздок влітку 1992 року, організована Валентиною Борисенко, тривала цілий місяць). На Лівобережжі збирачі відвідали села Чернігівської, Сумської, Полтавської та Харківської областей. З етномузикологів у цих експедиціях брала участь Лариса Новікова. В цілому було опитано понад 400 респондентів.

Надихнувшись ідеєю музичного фільму про Гуцульщину, Вільям Нолл фіксував на відео реконструкторів кобзарсько-лірницької традиції, які відроджували відповідний репертуар разом з технологією виготовлення традиційних інструментів. Героями цих відео стали: Михайло Хай, Микола Будник, Володимир Кушпет, Микола Товкайло, Олесь Санін, Тарас Компаніченко. У записах представлено й старших виконавців-бандуристів, які перейняли репертуар у традиційний спосіб; це Георгій Ткаченко (1898 року народження, записи Вільяма Нолла та Валентини Борисенко у 1991 і 1992 роках) та Фауст Середенко з Черкащини (1905 року народження, сеанс Галини Корнієнко, 1994 рік).

Розділ «Кобзарі та лірники» містить 23 сеанси: 16 – з кобзарями та бандуристами, 2 – з лірниками, 1 – зі сліпим гармоністом і 4 – зі спогадами поводитирів та членів родин музикантів. Записи з кобзарями й лірниками досить тривалі (одна година і більше, з Г. Ткаченком один із сеансів триває 3,5 години). Виконання сучасних музикантів-реконструкторів зафіксовано на відео, а от експедиційні записи – переважно на аудіо, є також фото.

Окрім власне музичних творів, наведено багато інформації про побут, навчання і професійну діяльність традиційних кобзарів та лірників, а також про сучасних музикантів, захоплених ідеєю ревівілізму, про особливості формування їхнього репертуару.

Як працювати з платформою «Великі трансформації»?

Знайти ресурс у мережі Інтернет можна за лінком <https://www.greattransformations-ua.org>, а також у соціальних мережах Facebook та Instagram.

Сайт складається з кількох розділів, кожен з яких має власну головну сторінку, з якої відбувається перехід спочатку на галерею сторінок у вигляді таблиці чи списку, а після вибору – на окрему сторінку інформації.

Головний розділ сайту – «**Записи**». Він має три підрозділи: «Усна історія», «Інструментальна та вокальна музика», «Кобзарі та лірники».

Пошук інформації полегшує фільтр, у якому є наступні рубрики:

- *населений пункт, область, район* – має неієрархічне підпорядкування і певні незручності у користуванні;
- *вид музики: вокальна, епічна традиція кобзарства і лірництва, інструментальна;*
- *жанри* – для інструментальної та вокальної музики;
- *інструменти* – поки працює недосконало;
- *теми* – переважно для усної історії, відображає тематику розмови;

– *професійна діяльність* – професія респондентів (інформація, яка практично не фігурує на інших електронних ресурсах);

– *збирачі* – поки працює недосконало;

– *позначки* – тематичні теги.

Обрати місце запису можна також за допомогою інтерактивної мапи зі «спливаючою» короткою довідкою про запис.

Наступний розділ – «**Публікації**». В ньому розміщено тематичні статті Вільяма Нолла та інших дослідників (Михайла Хая, Богдана Яремка), втім, при передруці першоджерело не вказано.

В розділі «**Персоналії**» наведені біографічні довідки про виконавців (переважно кобзарів та лірників) і науковців-збирачів.

В *англійській версії* сайту реалізовано наразі лише частину розділу усної історії.

Станом на грудень 2024 року (коли музичні розділи ресурсу пропрацювали трохи більше місяця) ще помітно чимало недоліків: помилки в паспортних даних сеансів (або вони наведені не повністю) та в оформленні словесних транскрипцій, недосконалої технічного налаштування (у пошуку по сайту, в роботі фільтру). На це треба зважати. Але вже опубліковані аудіо- та відеозаписи, словесні транскрипції розмов та частини пісень, таймкоди до них, контакти упорядників архіву дозволяють користувачам уточнювати важливу для них інформацію.

Робота по опрацюванню матеріалів та наповненню сайту триває. Платформа позиціонує себе як цифровий архів, який може приймати приватні колекції (аудіо-, відео-, фотоматеріали) від різних збирачів, котрі працюють за методом усної історії.

Онлайн-ресурс «Великі трансформації» надає вільний доступ до експедиційних матеріалів усім охочим в Україні та світі. Різноманітний матеріал буде цікавим для широкого кола відвідувачів сайту (етномузикологів, етнологів, істориків, митців, журналістів, молодіжної фольклористичної спільноти), які прагнуть пізнати українську традиційну культуру в контексті культурної антропології.

Проект здійснювався за підтримки Українського культурного фонду.

Фото: сайт та Facebook-сторінка проекту «Великі трансформації».

Олег Коробов

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7820-1492>
Старший науковий співробітник ПНДЛ етномузикології, аспірант Кафедри історії української музики та музичної фольклористики НМАУ ім. П. І. Чайковського вулиця Архітектора Городецького, 1-3/11, 02000 Київ, Україна
Тел.: +38 097 9373496; e-mail: kiev.maestro@gmail.com

Маргарита Скаженік

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8921-6144>
Кандидатка мистецтвознавства, доцентка Кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтва вулиця Євгена Коновальця, 36, Київ 01601, Україна
Тел.: +38 097 9373495; e-mail: volodar.maestro@gmail.com